

Солонғы

Горно-Алтайская библиотека им. М.И. Калинина
пр. Коммунистический 37
СЕКТОР КРАЕВЕДЧЕСКОЙ
БИБЛИОГРАФИИ

КИЧИНЕК БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

КАКАЙ ЫЛ

ЭНЕЙИМ

Энейимнинг жүзине
Эзин-куйун тийбезин,
Эрү, койу чачына
Эбирип кар түшпезин.

Энебистин айтканы
Эр-жанына жүректе,
Эленчикке карузып,
Эрчимин берер. жолыста.

Эбире улу жүрүмнинг
Эжигин ачар энейис,
Эрелте айткан сөзиле
Экпиндү жүрер эмейис.

Эт-жүрекке эм сөзим —
Энем, энем, энейим,
Эмдий сүдин эмискен
Энем, энем, энейим.

КЕП СОСТОР

Агаш тазылы јер өткүре,
Кижн тазылы эл өткүре.

Адазы јокко јарым өскүс,
Энези јокко эбире өскүс.

Эне сөзин энделтпе,
Ада сөзин артырба.

ЧЕРТИШКЕ

Александр Эрејей

Эне айу тос көнөгін тудунып,
мөт жуурга сала берген. Чеп-чер-
тик тумчукту айучак ойноорго
барды. Олкап-кара тегерик көстү.
Кулактары тап-талбак. Бойын
көрзөн боп-бошпок, кичинек
неме. Энези оны энирде мөштин
будагына илип салган тос кабайга
јаттыргызып, јайкап, эркеледип
кожондойтон:

№ 61

Горно-Алтайская
областная библиот
им. М. И. Калмыкова

Чертик тумчукту Чертишкем,
Чарбандап јадар балам сен.
Баламда курч тырмак бар,
Чыдаза, бөкө эр болор.

Ијијин,
Ијијин де,
Айучагым!

Айдарда, энези сала берерде,
Чертишке чертин-чертин, бош-
пон-бошпон этире алтап, јыш
аркала там ла ырап барды. Јолой
ого шүлүзиннин уулчагы туштады.

Чертишке ого кыйгырды:

— Шүлүзинең, арканың учын барып көрөөк!

— Јок, Чертишке, энем үйде јок. Суранып алар керек!

Айучак колын жаңып ийеле, оноң ары кожондоп барды:

Адым мениң Чертишке,
Кузук чертип белерим!

Чертин-чертин Чертишке,

Јолой бир де аспазым!

Арка там ла карануйлап, учы-кый-узы көрүнбей турган. Оноң айучак барып јатса, јадыктын үстинде эки колын төжине салып, оозын орбойто ачып, көрүк отурды.

— Эй, көрүгеш, кожо бараак. Бу јыштын учын барып көрөөк!

— Барар эдим, көөркий, жаңыс, ла

энемнен суранып албагам.

Айучак колын жаңып ийеле, оноң ары кожондоп, мактанып, секирип-секирип бараатты:

Адым мениң Чертишке,
Мөшкө чыгып билерим.

Чертин-чертин Чертишке,
Кузук чертип билерим.

Тырмагым мениң курчтан курч,

Тийишсең, јара тартарым,

Түн кирзе, керек пе,

Түней ле јана берерим!

Чындап та, бу арканың учы кайда? Мөш лө мөш. Бар ла бар — там койу јыш.

— Ой, Чертишке, кайда барып јадын?! — деп, ичегенниң оозында күнзеп отурган түлкүчек сүүнип кыйгырды.

— Арканың учын көрөргө бара алдым. Кожо баралы ба, түлкүчек.

— Энем үйде јок. Суранып албагам Чертишке.

— Мен чилеп суранбай ла сала берерим.

— Јок, энем адылар...

Айучак колын жаңып ийеле, оноң ары кожондоп барды:

Айлым мениң ыраакта,

Бойым јана берерим.

Тумчугым мениң јыткыр,

Туман түшсе, аспазым.

Учы-учында Чертишке арып, айлан-дыра аяктап көрзө, таныш эмес жер. Эбиреде карануй. Кайда барар? Тынтар Чертишкени согорго тургандый, жоон будактарын колдордый көдүрүп алган. Жанар керек, же кайдаар? Бат, айучак чып ла чын аскан эмтир. Эмди не болор? Энези оны, байла, ыйлап, бедиреп јат. Айучак тамаштарыла көстөрүн јыжып, ыйлай берди. Сүреен коркынчылу. Кайда да ач бөрүлер улыжат. Олорго туштазан, јазым јок ип салар. Чирик агаштын көндөйинен күкү көрүп: «Күш, күш! Чертишкени жиirim!» — деп ајдат. Айучак ары-бери мантап, ыйлап турат. Удабас ла тун кирер, ол тушта не болор? Чертишке узун мөшкө чыгып, эбире ајктады, же жанар аайын ондободы. От там ла алгырып, ыйлай берген.

Онын ыйын угала, кайдан да эки айучак чыгып келди. Бирүзи Чертишке

ошкош бүдүштү эмтир. Онын агазы дезе ак төштү ле сары түктү күлүк болтыр.

— Сен не ыйлап турун?

— Јанып болбой јадым!

— Айылын кайда, адын кем?

— Адым Чертишке, айылым ыраак. Кандый да суунын јанында болгон.

«Акыр, ол суу кайда агып јат?» — дејип, келген айучактар шүүжет.

— О, мен билерим, энемле кожо ол суунын јанына барып јүргем — деп, келген айучактардын бирүзи айтты.

Айучактар сүүне бергиледи. Чертишке дезе торт ло бијелеп ијди. Олор Чертишкени јединип, сүреен ыраак јер өтті. Энир там ла јууктап келген. Учы-учында олор најызын айылынын јанына јетирип салды.

Айучактар Чертишкеле айрылыжып јадала, онон сурады:

— Сен эненнен суранып алган ба?

— Јок.

— А бис кайдаар ла барзабыс, эне-бистен суранып аладыс. Эненнен суранып алзан, качан да аспазын, најы!

ИНДУС АЛБАТЫНЫНГ ЧҮМДҮ СӨСТӨРИ

ЖАКШЫ ЛА ЖАМАН

Бир жорыкчы жолдо жаткан ийттен сурады:

- Сен мында не жадырын?
- Жаман ла жакшы улусты билип аларга — деп, ийт айтты.
- Оны канайып билерге? — деп, жорыкчы сонуркады.
- Жакшы кижиге тийбес, жаман кижиге мени тебип ийеле, өдөр — деп, ийт жартады.

КҮЧ ЛЕ ЖЕНИЛ

Бир иит ойгор кижинен сурады:

- Нени эдерге жеңил, нени эдерге күч?
- О, балам — деп, карганак сагалын сыймады, — жөп-сүме берерге сүрекей жеңил, же оны бүдүрерге сүрекей күч.

НЕНИ УНДЫЫР, НЕНИ УНДЫБАС

Бир кижиге ойгордон сурады:

- Нени ундыыр, нени ундыбайтан?
- Улус сеге жакшы эткен болзо, оны сен ундыба, же бойун улуска жакшы эткен болзон, оны ундып сал — деп, ойгор айтты.

Чыйканак

(сангысканнын сыгыды)

— Жаандар сөзүн укладым,
Жабыс агапта уйа салдым.
Агын сууга алдыртып,
Ага берди балдарым.
Чыйык, чыйык, чыйканак,
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Агын сууга алдыртып,
Ага берди балдарым.
Көлмөк сууга көмүлүп,
Көрүнбей калды балдарым.
Чыйык, чыйык, чыйканак,
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Көзүң жаан көк чортон,
Көрдин бе бала-баркамды?
Оозун жаан көк чортон,
Айтсан, кайдан табарын?
Чыйык, чыйык, чыйканак,
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Чортон айтты:

— Көлмөк суунун үстүндө
Көрүнип келди балдарын.
Агын суунун алдынан
Айланып чыкты балдарын.

Сангыскан сүүнөт:

— Чыйык, чыйык, чыйканак,
Сеге, чортон, алкыш-быян!

Анан ла бери сангыскан
Сүүнип жүрөт:

— Чыйык, чыйык, чыйканак,
Балдарым менин ал-камык!

Т. Саяпина жураган

Ады-жолы жарлу кайчы Алексей Григорьевич Калкинге — 70 жаш. «Арғымак атка минигер, оорыбай-чылабай жүрүгөр» — деп, «Солоны» журналдын кычыраачылары күүнзейт.

КАЙЧЫ КЕРЕГИНДЕ СӨС.

Алтай калыктын оморкодузы, оос чүмдемелдин мөнкүзи — кайлап айдар чөрчөктөр. Ат-нерелү кай чөрчөктөрдү үйеден үйеге төкпөй-чачпай эл-жонго жетирген улус — кайчылар. Андый кайчылардын бирүзи — Алексей Григорьевич Калкин.

Алексаей Григорьевич 1925 жылдын кандык айынын үчинчи күнинде Улаган аймактын Паспарты журттында чыккан. Энези — Анна Афанасьевна, адазы — Григорий Иванович. Олор ачык-жарык санаалу улус. Онын да учун, олардын айылчылары үзүлбес, от-күли сообос биле болгон. Григорий Иванович бойынын өйинде бичик-билик билек ас-мас улустын то-

озында жүргөн. Ол садуда, колхозтын председатели де болуп иштеген. Же онын энг бийик жайалтазы — кай чөрчөктөрдү кайлайтаны. Ол көп-көп чөрчөктөр билетен: «Маадай-Кара», «Очы-Бала», «Өскүс-Уул», «Алтай-Буучай» ла онон до өскө. Олордын күндүзек айылына кайчылар жуулыжып, кайлаары жанынан маргаандар да өткүрүп туратандар.

Григорий Иванович ле Анна Афанасьевна жети бала азырап чыдаткан.

Энг жаан кызы — Боксу, ээчиде — Жамай, онон — Алеш (Алексей). Алешты ээчий чыккан карындаш сыйындары: Майнаш, Борокуш, Ольга, Есемяк.

Алексей жаштан ала көзинен коо-

ой өскөн. Онын шылтузында кичинек
лексейде бичикке үренер арга жок бол-
ду. Же кандый бир куучынды угуп алза, ол
ны качан да ундыбас. Көгүс сагыжы,
сканын энделтпезиле ол кубар балдар-
нын аныланатан. Ол сегис-тогус жаштуда
ныс та адазынын эмес, өскө дө кайчы-
лардын кай чөрчөктөрүн айылдаш бал-
ларга төкпөй-чачпай куучындап туратан.

Алексей 15—16 жаштуда топшуур со-
п, кай чөрчөктөрдү жаан да улуска кай-
ып баштаган. Ол тушта журттарда жаткан
гус кандый бир айылга жуулыжып, кай-
ыны алдыртып, таң атканча кай
чөрчөктөр угатан.

1947 жылда Туулу Алтай автоном об-
ластынын төзөлгөнүнөн ала 25 жылдыгы
болгон. Көдүрингилү байрамда кайчылар-
дын маргааны база өткөн. Шак ла бу тушта
ит кайчынын ады-жолы Алтай ичине
алу боло берди. Маргаанда турушкан он
гус кайчынын эн артыгы болуп 22 жашту
лексей чыкты.

Келер 1948 жылда Алексей Григорьевич
Москвада өткөн жаан көрүдө кайлаган.
нын кайын академик В. А. Горделевс-
кий бийик баалап, кайчыны «Алтай Го-
р» деп адаган. Ол тушта Москвада, ас-
прантурада үренген, кийинде ады-жарлу
гай билимчи Сазон Суразаков, кайчы-
нын «Маадай-Кара» деп чөрчөгүн бичип
ган. Ол 1957 жылда танынан бичик бо-
п чыкты. Сазон Саймович ле Алексей
Григорьевич најылажып, келер алтай үйеге
п-көп жакшы кай чөрчөктөр сыйлаган:
чы-Бала», «Өскүс-Уул», «Алтай-Буучай»
онон до өскө.

Алексей Григорьевичтин бойынын
идеген куучындары, үлгерлери база
билү.

Кан-Оозы аймакта, Жабаганда журтаган
жарлу кайчыбыстын албаты алдына кай-
лап, ологорго амыр-энчү күүнзегенин ле
алкыжын «Очы-Бала» деген чөрчөктөн
алынган үзүк жарт керелейт:

Узак өйгө кайлап жүрген
Узун чөрчөк божоорго жетти.
Узада, калак, мен чөйбөдим,
Учы-кырын мен кеспедим.
Калык кычырып бу чөрчөктөн
Калапту кыстын салымын бил-
гей.

Балдар болзо эм кычырып,
Бар учурын сананып жүргей.
Айладып айткан алтай топшуур
Алтай жондо ундулбазын!
Коо кайдын койу үни
Кожо артып, коробозын.
Атту-чуулу Очы-Балам
Ай болуп тенериден
Амыр-тымык көрүп ле турзын.
Алтай жоным менин болзо —
Алча түшкен Алтайына
Амыр-энчү арбындап өссин!
Кайлап айткан бойым болзо,
Агас тонго ороноло,
Ак койонго эм минеле,
Алтайыла айылдап жортсын,
Албаты-жоннын ол ортого
Айтпаганын айдып жүрзин,
Алтай кайын кайлап артсын.

Айтканаарла болзын, Алексей Григорьевич!

* Гомер — жебрен грек поэт.

Солнынын саат : Страницазы

ТАНЫГАР!

Эки А-ны колтыктап,
К келди айлыска.
Эмди мен (...) деп,
Отурды бистинг жаныска.

Ээчий келген Б буква
Ээчидип чыкты оларды.
«Бап-бап» — деп кожондойт,
«Бисти таныгар» —
деп кыйгырат.

ТАНЫГАР!

Эски айдый С буква
Эстеп турды уйкунаг.
Эки У-ны јединип,
Калып ийди конокко.

* * *

К ла кожо мен жарык,
Т ла кожо қарағуй,
М ла кожо қазанда,
Олор јокто мен — ...

МОДОР СӨС

Кайчы, кайчы канк этти,
Канай бажы селт этти.
Селт этти деп кем айтты,
Семенненг келген бий айтты.
Бий айтты деп кем айтты,
Билен чоокы кул айтты.

КРОССВОРД

Сары клеткаларга түней үндү бу
ва, кызыл клеткаларга түней туй
табышту буква тургузып ийзен, м
да кандый сөстөр жажынганын бил
аларын.

Ч			Ы
У	Њ		У
	Р		

Иван САЛАЙМАН

КУЛУНЫМ

Аргымак укту кулуным,
Аржан суудан амзаган.
Ак төөнөйлү кулуным,
Ат болорун чыдаган.

Жалакай эне сүдүндө
Жакшы суузын, кулуным.
Жажыл жайдын ичинде
Жаанап чыга, кулуным,

ТУРНАЛАРДЫҢ БИЈЕЗИ

Нөкөримле кожо Чуйдын суузын жакалай балыктап жүргенис. Эрте јас турган. Түнде түшкен туман чөлдин үстинде кайкалап жүрди.

— Турналар үн алыжат. Угуп турун ба? — деп. Байрым токтой түшти. — Барып көрөли.

Бис балыктаган јеристен сан-өрө басып, чөлгө чыктыс. Чуй суунын јаардына јетире чөйилген куба чөл алдыбыста јатты.

— Ол турналарды көрзөн дө — деп, Байрым колыла уулады.

Көрөр болзо, турналар канаттарын јааа тудуп, нени де кетежип тургандый, јаныс јерден көс албай, јайкангылайт.

Бис анда-мында јажынып, өнөлөп, ичкери јылгажактап турдыс.

— Бу төнгөзөктөр ажыра јажынактар. Удабас ла кайкамчылу бије-ойын көрөрис — деп, Байрым айтты.

Узак та сакыбадыс. Тууразында турган турна јайканышкан турналар-

га јууктап, бойынын тигиле нени де айтты ошкош... Арткандары онын айтканын јаардып, бажырган аайлу баштарын кедейтип, кыркылдашты. Көрүп турзаас, ол ойын-јыргал баштајтан тоомјылу турна болгодый. Ол бажын өрө көдүреле, эки-үч катап чөйө кожондойло, канаттарыла талбып ла ийерде, ойын башталды.

Бастыра турналар эбиреде туруп, канаттарын салбайта јерге түжүрип, бут селип, јаныс јерде тепсене бердилер. Эки эжер турналар јаныс јерде тепсенип турган турналардын алдына чыгып келеле, отура түжүп бажыраала, олоорды айландыра бијелеп тургулайт.

Бис турналардын ойын-јыргалын көрүп, унчукпай да отурдыс.

Озо баштап турналар терен сагышка түжүп калгандый, тееркек чырайын тартынып, јитке-мойынды корчойтып, айландыра эбирип келгилейт. Онон баштарын ийинине чап който салып алала, тумчуктарыла

тарсылдадат, узун мойнын кенетийин көнкөрө эдип, ээчий-деечий жүгүрижет. Кезиктери токтой түжүп, амырагылайт. Же мында да токтодынып болбой, жаныс жерге секиргилейт. Эңчигип болбос турналар канаттарын жайа тудуп, бијелеген нөкөрлөрүн айландыра учкулайт. Жерге түжеле, кыркылдажып, жергелей тургулап алала, бой-бойын эркеледип турат.

Күн кырдан ажарга жууктап келди. Мен билбес жанынан кыймыктанып ийдим. Ойын-жыргал тургуза латоктой берди. Турналар чочыган бойынча, калактажып ийеле, канаттарын жайа тудуп, көк-айаста жылыып калды.

Иван САБАШКИН

Л. Корчуганованын журугу

ЈАШ БОЗУГА АЙДАР СӨС

Јаш бозу чыкса, айылдын ээзи ийне-
гин саап, уурагын кайнадып ийет. Озо
ло баштап отты күндүлеер:

Чөөк, одым, чөөк!

Јаңы жылда бозу чыкты,
Ак сүтти ичирди.

Ырыска ырыс кожулзын,
Балага бала кожулзын,
Малга мал кожулзын!

Онон аякка уурактан
уруп, бозу турган кажаанга
барар. Бозуны бажынан ала
куйругына жетире ууракла
сүртүп, алкаар:

Телчи, бозум, телчи,
Төрт темденип, туруп кел!
Телчи, бозум, телчи,
Текшилеп мантай бер.
Күркүреде саап ичетен
Көнөк сүттү уй болгын.
Көбүкшиде быжып ичетен
Күпте толо чегендү бол!

Айылдын эпши кижизи
айылына бурулып, айылда
улустан, балдарды ууракла
күндүлейт:

Жүс күрен уй болып өссин,
Жүс уйдын башчызы болзын.
Жүс күрен үйелү болзын,
Жүс аркыт чегендү болзын.
Каймагы ажынып жатсын,
Эжегейи эжилип жатсын.
Аткыска толо курутту
болзын.

Аякка толо саржулу болзын!

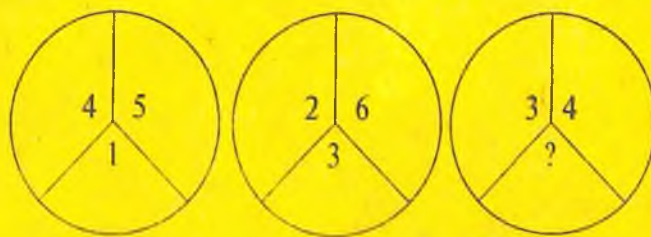
САНАНГАНГА САГЫШ КОЖУЛАР

Тонжон уураактын жуугу

БУРАТИНО КАНЧА JAШТУ?

Бодолгорды бодоп, жарт эмес тоолорды табы-
гар. Буратинонын сол колында шарда табылган
тоолорды бириктирип, он колында шарда табылган
тоонон айрып ийзеер, уулчакка канча жаш толгонын
билип алараар.

Үчинчи тегеликте сурак темдектин ордына кан-
дый тоо тургузарын?

БОДОЛГО

Башпарак ла Бажы-Кырлу школго
барды. Айылда канча карындаш артты?

Журнал 1990 жылдын сыгын айында чыгып баштаган.

№ 61

Горно-Алтайская
областная библиотека
им. М. И. Калашникова

«СОЛОНЫ» 1 №

Редакциянын сурузы: 659700, г. Горно-Алтайск,
Горно-Алтайск ором, 36. Тел.: 52-97.
Баш редакторы К. Тепуков. Баш журукчызы В. Торбоков.
Эптештирү редакторы Е. Манышева

Сдано в набор . Подписано к печати.
Формат 84 x 108 $\frac{1}{8}$. Бумага офсетная.
Гарнитура балтика. Печать офсетная.
П. л. 2. Усл. п. л. 1,68. Тираж 3000.